

УДК 347.42

Бабич Ірина Григорівна,

к.ю.н., доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

НАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ І ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ

Постановка проблеми. Розгляд питання, яке пов'язана із вивченням принципу справедливості та розкриття змісту принципу справедливості та його застосування набуває особливої значення у період, який проходить наша держава на шляху до правової реформи.

Стан дослідження теми. Серед сучасних зарубіжних досліджень, що приділяють увагу окремим питанням справедливості слід назвати концепції Х. Перельмана, Дж. Роулза, П. Рікера, О. Хеффе, Л. Еріксона, Р. Нозіка, Ф.А. Гаєка в яких вони прагнуть вирішити проблему соціальної справедливості в межах західної традиції.

Окремі сторони й аспекти справедливості були предметом наукових пошуків С.С. Алексеєва, З.А. Бербешкіної, О.Б. Венгерова, М.М. Вопленка, К.С. Гаджієва, Л.Г. Грінберга, Г.І. Григорьєва, О.І. Екімова, Д.О. Керімова, В.Н. Кудрявцева, В.С. Нерсесянца, Р.З. Лівшица, О.О. Лукашевої, Г.В. Мальцева, О.В. Сурилова, Р.О. Халфіної, С.Л. Явича та інших вчених.

Виклад основного матеріалу. В даній статті розглядається зв'язок системоутворюючого загального принципу цивільного права – принципу справедливості та принципу зобов'язального права – принципу належного виконання зобов'язань. Актуальність такої теми обумовлено тим, що принцип справедливості вперше був закріплений у Цивільному кодексі України як загальна засада, а також був закріплений у загальних положеннях у зобов'язаннях, що підкреслює необхідність його врахування саме у зобов'язальних правовідносинах.

Принцип справедливості носить загальний характер. Він властивий не тільки різним галузям права, але і інститутам окремих галузей. С приводу цього слід загадати, що деякі вчені вважають принципом зобов'язального права принцип належного виконання. Але виходячи із суті глави 48 ЦКУ «виконання зобов'язання» можна зробити висновок,

що принцип справедливості є загальним для принципу належного виконання зобов'язання. Слід врахувати, що сторони можуть вказувати у договорі не тільки такі вимоги що встановлюються законом, але і умові згідно власного розуміння.

Принцип справедливості вперше був закріплений у новому Цивільному кодексу України (далі ЦК України) в ст. 3 п. 6. Але в законодавстві не дається його визначення і значення.

Слід погодитись із точкою зору Є.О. Харитонова, який визначив принцип справедливості як визначення нормою права обсягу, межі здійснення і захисту цивільних прав та інтересів особи адекватно її ставленню до вимог правових норм [1; 10].

Принцип виконання договорів закріплений в Статуті ООН, Заключному акті наради безпеки та співробітництва в Європі, деталізований в Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., про необхідність суворого дотримання державою своїх зобов'язань, у ряді інших односторонніх та многосторонніх зобов'язань.

Основну увагу серед принципів міжнародного публічного права, які застосовуються до міжнародних комерційних відносин, слід приділити такому важливішому принципу, як принцип *pacta sunt servanda*, який по праву вважається фундаментом як міжнародного публічного права, так і *lex mercatoria* [2; 140].

Закон встановлює, що припинення зобов'язання спричиняє не будь-яке, а лише належне його виконання. Неналежне виконання не припиняє зобов'язання. Законом встановлений вичерпний перелік способів, за якими крім належного виконання можна вважати зобов'язання виконаним. У всіх інших випадках зобов'язання доповнюється зобов'язанням відшкодувати збитки і (чи) сплатити неустойку та іншими зобов'язаннями, які виникають внаслідок порушення зобов'язання. Саме тому особливе значення мають загальні засади виконання цивільних зобов'язань, які набувають форми їхніх принципів [3; 432].

У разі невиконання або виконання зобов'язання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання), застосовуються правила глави 51 ЦК України про відповідальність за порушення зобов'язань.

Укладаючи договори, передбачені актами цивільного законодавства, сторони мають право врегулювати в них також ті свої відносини, які цими актами не врегульовані. Свобода договору означає можливість сторін вільно визначати умови (зміст) договору, який вони укладають.

Зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства.

Сторони укладаючи зобов'язання сподіваються на його виконання. Зміст зобов'язання складається із здійснення певних дій або утримання від діяльності. Незалежно від того що саме необхідно здійснити за зобов'язанням, відповідно принципу справедливості виконання зобов'язання підпорядковується певним правилам: зобов'язання має виконуватись належним суб'єктом, в належному місці, у належний час, належним предметом та належним чином. Це принцип належного виконання.

Виконання зобов'язання можна визначити як здійснення боржником тієї дії, яку має право вимагати від нього кредитор на підставі існуючого між ними зобов'язання.

Зобов'язання виникають між їх учасниками з метою задоволення певних потреб. Саме тому особливе значення мають загальні засади виконання цивільних зобов'язань, які набувають форми їхніх принципів [4; 44].

Орієнтири визначення загальних умов належного виконання зобов'язань встановлюють ст. 526 – 545 ЦК.

Вимога до належного здійснення суб'єктивних прав виражена у ст. 68 Конституції України, яка передбачає: «Кожний зобов'язаний неухильно дотримуватись Конституції України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей». Відповідно до ст. 41 Конституції України, яка встановлює, що використання права власності не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Відповідно до ст. 23 Конституції України, згідно з якою кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Тобто важливим є розуміння співвідношення між інтересами особи та інтересами суспільства, а також між правами особи і відповідно колективу. Виходячи з цього, свобода особи має

узгоджуватись із свободою інших людей та обґрунтованими вимогами суспільства.

Відповідно до мети укладених угод а також зобов'язань цивільного права взагалі, права та обов'язки сторін мають виконуватись. Сторони укладаючи угоди сподіваються на його виконання, це підтверджується закріпленням у законодавстві відповідних правил. Наприклад, у принципах міжнародних комерційних договорів ст. 7.1.3. встановлено, що, якщо сторони мають виконувати свої зобов'язання одночасно, будь яка з них може призупинити виконання доки інша сторона не запропонує своє виконання. У країнах цивільного права правило про призупинення зобов'язання досить поширене, при чому, в одних випадках воно встановлюється позитивним правом (Німеччина, Греція, Італія, Нідерланди, Португалія), а в інших – закріплене в судовій практиці (Франція, Бельгія, Люксембург, Австрія, Іспанія, Данія) [5; 215].

У цивільному праві межі здійснення цивільних прав визначаються ст. 13 ЦК України: цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства, із додержанням прав інших осіб, не завдаючи шкоди довіллю або культурній спадщині; не завдаючи шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах; із додержанням моральних засад суспільства; не допускаючи використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція. Отже, вказана норма забороняє зловживання правом.

Межі здійснення суб'єктивних прав визначаються також в ст. 13 ЦК України. Відповідно до п. 4 ст. 13 ЦК України, при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватись моральних засад суспільства.

Наявність останньої вимоги продиктована тією очевидною обставиною, що права різних суб'єктів у суспільстві тісно переплетені та взаємопов'язані. При здійсненні своїх прав суб'єкт повинен рахуватися з тим, що інші особи є власниками аналогічних або суміжних прав, які так само визнаються і охороняються законом. Наприклад, наймач (власник) житлового приміщення не може використовувати його таким чином, щоб його дії перешкождали здійсненню аналогічних прав іншим особам, які проживають у цьому будинку. Іншими словами, цивільні права одного суб'єкта закінчуються там, де починаються права іншого суб'єкта.

Зобов'язання мають виконуватись належним чином, у всіх інших випадках зобов'язання або доповнюється зобов'язанням відшкодувати збитки і (чи) сплатити неустойку та іншими зобов'язаннями, які виникають внаслідок порушення зобов'язання.

Саме тому особливе значення мають загальні засади виконання цивільних зобов'язань, які набувають форми їхніх принципів [6; 432].

До того ж новим цивільним кодексом України дещо було змінено термінологію щодо односторонньої зміни та відмови від зобов'язання, було замінено застосовуваний раніше термін «договір» на поняття «зобов'язання» [7; 17]. Така новація є принципово важливою, вона підкреслює що відповідно до ст. 509 ЦК України зобов'язальні правовідносини можуть виникнути не тільки із договорів, але і із інших підстав, правочинів, а також із вчинення шкоди.

Принцип справедливості у договорах можна визначити як адекватність між відношенням суб'єктів договору до встановлених норм (умов договору) та тими юридичними (позитивними і негативними) наслідками, які ці сторони отримують. Відповідно, принцип справедливості вимагає належного виконання зобов'язань, тобто досягнення вимог, які було встановлено сторонами в договорі.

Відповідно, неналежне виконання може викликати такі наслідки:

- припинення правочину;
- відмова від правочину;
- розірвання правочину.

Існування одночасно цих трьох інститутів, врегульованих нормами цивільного права, викликає настання небажаних з правової точки зору наслідків. Негативні наслідки, встановлені ЦК України знаходяться значною мірою у протиріччі між собою. Законом передбачається існування припинення зобов'язання, крім належного виконання, іншими способами, але перелік їх в законі є вичерпним.

Врахувавши вищевикладене щодо належного виконання зобов'язань, а також основоположний принцип договору – свободу договору, який визначає можливість для сторін самостійно, на свій розсуд визначати правила своєї поведінки, необхідно зазначити, що така свобода у регулюванні поведінки сторін все ж таки існує у певних межах.

Межами здійснення суб'єктивних прав визначаються межі свободи договору. Волевиявлення учасників договору мають складатися вільно, без жодного тиску з боку контрагента або інших осіб і відповідати їхній внутрішній волі. Але обов'язок певних суб'єктів укласти договір може впливати з актів державних органів, зокрема з державного замовлення або з добровільно прийнятого стороною зобов'язання, наприклад з попереднього договору. Також свобода договору проявляється у можливості вільного вибору контрагента у договірних правовідносинах. Але також законом встановлені певні обмеження щодо участі у правовідносинах певних

осіб, щодо публічних договорів, законом також передбачена обов'язковість укладення цього договору у разі звернення про це. Щодо форми договору законом передбачені обмеження для деяких договорів свободи обирати будь-яку форму договору.

Саму по собі вимогу здійснення суб'єктивних цивільних прав відповідно до положень моральних норм неможна порівнювати із юридичними наслідками, які викликає порушення правових норм. Але в купі із правовими наслідками у спірних питаннях, а також у тлумаченні договорів і законів моральні засади можуть викликати конкретні юридичні наслідки.

Новий ЦК розширив перелік умов, яким повинно відповідати виконання зобов'язання. Це умови договору, вимоги кодексу ЦК, інших актів цивільного законодавства, а також у разі відсутності таких вимог та умов – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

П. 3 ст. 13 ЦК України закріплюючи межі здійснення суб'єктивних прав, не допускає зловживання правом.

Згідно із ч. 5 ст. 13 ЦК України у випадку недодержання особою вимог здійснення вимог здійснення права, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїм правом, а також застосовувати інші наслідки, встановлені законом. Такими наслідками є, наприклад, правило ст. 16 ЦК України, яке передбачає, що суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею вимог його здійснення.

З принципом виконання зобов'язань тісно пов'язане питання забезпечення виконання зобов'язань.

Відповідно до нового Цивільного кодексу України законодавець не дає легального визначення належного виконання, встановлені лише умови виконання зобов'язання: належним чином, відповідно до умов договору, вимог Цивільного кодексу та ін. Тому, відповідно потребує визначення що саме забезпечує виконання зобов'язання.

Систему засобів, які слугують для забезпечення виконання зобов'язань можна розглядати в найширшому розумінні – як загальну правову можливість забезпечити інтереси кредитора, в класичному розумінні – як передбачені законом способи забезпечення виконання зобов'язань, і як можливість надати умовами договору кредитору більшу впевненість у виконанні зобов'язання [8; 100].

Перед сторонами договору дуже часто стоїть усвідомлення необхідності певними засобами забезпечити виконання договору.

Поряд з традиційними засобами забезпечення зобов'язань – неустойка, поручительство, за-

